

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1996 metai

VILNIUS **pradai** 1997

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1996

VILNIUS 1996

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1996

VILNIUS 1997

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:

Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-776-74-0

© Lietuvos istorijos institutas, 1997

LIUDAS TRUSKA

GLAVLITO VEIKLA LIETUVOJE 1940—1947 METAIS

1. Įvadas

1940 m. rudenį Kaune įsteigta, o 1944 m. rugpjūtį Vilniuje (Gedimino pr. 4) atkurta Vyriausioji literatūros leidyklų reikalų prie Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos (nuo 1946 03 15 — Ministrų Tarybos) valdyba¹, paprastai vadinta Glavlitu, — bene paslaptiniausia sovietinės valdžios įstaiga. Nei rusiškojo, nei lietuviškojo jos pavadinimo nerasime anuometinėje spaudoje, telefonų knygose, informaciniuose žinyuose ar enciklopedijose. Ilgokame MLTE straipsnyje apie cenzūrą „feodalinėje“ ir „buržuazinėje“ Lietuvoje — nė žodžio apie viešosios minties kontrolę sovietinėje Lietuvoje; tepasakyta, jog „tarybinės santvarkos pergalė Tarybų Lietuvoje, kaip ir visoje TSRS, padarė galą visokiai išnaudotojiškų klasių vykdomai cenzūrai, nukreiptai prieš darbo žmones“². Po 20 metų išleistoje Tarybų Lietuvos enciklopedijoje straipsnio „Cenzūra“ pabaiga jau kitokia: „Tarybų Lietuvoje, kaip ir visoje TSRS, valstybinių ir karinių paslapčių saugojimu, informacijos, galinčios pakenkti socialistinių šalių interesams, kontrole rūpinasi specialios įstaigos“³, tačiau kokios — nepasakyta.

Glavlitas — nuasmeninta, anoniminė įstaiga. Tomas Venclova rašė apie „beveidį“ cenzorių, su kuriuo sovietmečio autorius niekada nesusiduria, kurio nežino

---

¹ Jos pavadinimas ne kartą keitėsi: nuo 1953 m. — Vyriausioji karinių ir valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo prie LTSR MT valdyba, nuo 1963 m. — LTSR MT-bos valstybinio spaudos komiteto vyriausioji valdyba ir galiausiai (nuo 1966 m.) — Vyriausioji valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdyba (Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau — *LCVA*) archyvistės J. Strackienės pratarmės Glavlito fondo (R — 522) 1-ajam apyrašui).

² Cenzūra, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 1, Vilnius, 1966, p. 299—300.

³ Cenzūra, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius, 1985, p. 321.

netgi pavardės, tačiau su kuriuo nelygioje kovoje grumiasi visą gyvenimą⁴. Beje, pats cenzorius teksto nebraukė, jis tik pažymėdavo „netinkamas“ vietas, kurias šalindavo leidykla, knygos redaktorius⁵.

Daugiapakopėje sovietinės cenzūros sistemoje, prasidėjusioje autoriaus savi-cenzūra („vidinis cenzorius“), Glavlito kontrolė tebuvo paskutinioji jos grandis. Arvydas Sabonis tepriskiria Glavlitui antraeilį vaidmenį. Gal taip buvo chruščio-viniu ir brežnevinu laikotarpiu, tačiau anaipol ne stalininiu, pokario metais.

Respublikos Ministrų Tarybai 1990 m. vasario 26 d. nutraukus Lietuvoje Glav-lito veiklą, jo dokumentacija buvo perduota Lietuvos centriniam valstybės archy-vui⁶. Tačiau veltui čia ieškotume medžiagos apie drakonišką viešojo žodžio cenzū-ravimą, bibliotekų pokario metais „valymą“, knygų naikinimą. Mat, anot A. Sabo-nio, sovietinės cenzūros įstaiga „išnykdama užkapstė savo veiklos pėdsakus“: atsi-ėmė iš leidyklų bei spaustuvių savo slaptąsias instrukcijas⁷, o prieš tai, 1984 m. pradžioje, LTSR Glavlito veteranas Borisas Gurvičius pasirašė dokumentų ir me-džiagos su grifu „tarnybiniam naudojimui“ sunaikinimo Grigiškių popieriaus fab-rike aktą⁸. Todėl ir archyviniam šios įstaigos fonde, ypač pokario laikotarpio, tėra finansinės sąmatos, metiniai balansai bei kita sovietinės santvarkos nekompromi-tuojanti medžiaga.

Tačiau dokumentai, sakoma, nedega. LKP centro komiteto archyve pavyko rasti vyriausybinių nutarimų, susijusių su LTSR Glavlito veikla, dalį šios įstaigos ataskaitų (1945 m. I pusmečio ir III bei IV ketvirčių, 1946 m. I ir IV ketvirčių)⁹, kai kurių kitų svarbių dokumentų (1946 m. rudenį LTSR Glavlito veiklą tikrinu-sios TSRS Glavlito komisijos išvadas, 1947 06 07 LTSR Glavlito pranešimo TSRS Glavlitui egzempliorių)¹⁰. Šiek tiek apie sovietinės cenzūros įstaigos veiklą yra jos partinės organizacijos dokumentuose¹¹, LKP Vilniaus ir Kauno miestų komitetų fonduose¹². Išliko ir LKP CK nomenklatūrai priklausiusių vadovaujančių Glavlito darbuotojų asmens bylos. Visa ši medžiaga padeda susidaryti apytikslį Glavlito veiklos 1940—1941 m. bei pirmaisiais pokario metais vaizdą.

---

⁴ T. Venclova, Žaidimas su cenzoriumi, *Tekstai apie tekstus*, Chicago, 1985, p. 121—128.

⁵ A. Sabonis, Cenzūra ir cenzūra, *Rašytojas ir cenzūra*, Vilnius, 1992, p. 6.

⁶ LCVA, f. R—522, ap. 1, 2.

⁷ A. Sabonis, min. veik., p. 3.

⁸ Ten pat, p. 565—566.

⁹ *Lietuvos visuomeninių organizacijų archyvas* (toliau — LVOA), f. 1771, ap. 8, b. 169, l. 92—102; ten pat, ap. 11, b. 436, l. 109—113; ten pat, ap. 9, b. 278, l. 2—10, 11—23, 31—42.

¹⁰ Ten pat, 1771, ap. 9, b. 278, l. 62—86; ap. 10, b. 333, l. 13—23.

¹¹ Ten pat, f. 7759, ap. 1.

¹² Ten pat, f. 3109, 3110.

Bene pirmasis apie sovietinę cenzūrą lietuviškai prabilo T. Venclova¹³. Pastaraisiais metais „Vagos“ išleistame dokumentų rinkinyje¹⁴, taip pat atsiminimų knygoje¹⁵ yra šiek tiek žinių apie spaudos cenzūravimą chruščioviniu bei brežneviniu laikotarpiu. Tačiau 1940—1941 m. ir pirmasis pokario dešimtmetis — beveik „balta dėmė“. Vienintelis Vygintas Pšibilskis, rašydamas apie kultūrinio švietimo įstaigų sovietizavimą, pateikė duomenų ir apie Glavlito iš bibliotekų išimtas nepriklausomybės metų knygas¹⁶.

Šiame straipsnyje, remiantis minėta medžiaga, tyrinėjama LTSR Glavlito įsteigimas bei jo veikla 1940—1941 m., taip pat jo atkūrimas ir veikla pirmaisiais pokario metais (1944—1947), bibliotekų ir kitų knygų saugyklų „valymas“, Glavlito kontrolės po 1946 m. VKP(b) CK nutarimų ideologiniais klausimais sugriežtinimas.

2. Glavlito įsteigimas ir jo veikla per pirmąjį sovietmetį

1940 m. rudenį Lietuvoje pagal „brolišku“ respublikų pavyzdį pradėta organizuoti sovietinę cenzūrą. Juridinis jos veiklos pagrindas buvo 1940 m. rugsėjo 11 d. LKP(b) CK sekretoriato nutarimas „Apie periodinę spaudą respublikoje“, kurio 7-asis punktas skelbė: „visų spausdinamų leidinių turiniui kontroliuoti įsteigti prie LTSR LKT Vyriausiąją literatūros valdybą“¹⁷.

1941 m. gegužės 21 d. šioje valdyboje jau dirbo 32 įgaliotiniai (cenzoriai): 19 — centre (Kaune), 8 — Vilniaus skyriuje ir 5 — apskrityse; 8 cenzorių vietos buvo laisvos¹⁸. LTSR Glavlitui vadovavo „importiniai“ kadrai: viršininkas — 1940 m. rudenį į Kauną atsijustas RSFSR Glavlito įgaliotinis rusas Vasilijus Proценка, jo pavaduotojas — buvęs Leningrado partinis darbuotojas, VKP(b) narys nuo 1919 m., surusėjęs lietuvis Anatolijus Sprindis, specialiosios dalies viršininkas —

---

¹³ T. Venclova, min. veik.

¹⁴ *Rašytojas pokario metais: Dokumentų rinkinys*, sud. L. Arnatkevičiūtė ir kt., Vilnius, 1991.

¹⁵ *Rašytojas ir cenzūra*, Vilnius, 1992; J. Čekys, *Knygos kūrėjų talkoje: Atsiminimai*, Vilnius, 1995.

¹⁶ V. Pšibilskis, Kultūrinio švietimo įstaigos 1940—1941 metų ir pokario ideologinėje situacijoje, *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*, Vilnius, 1989, p. 198—216.

¹⁷ Sekretoriato posėdžio protokolas, *LVOA*, f. 1771, ap. 1771, ap. 1, b. 1, l. 3.

¹⁸ 1941 m. gegužės mėnesį LKP(b) CK pavedimu Glavlito darbą tikrinusios komisijos pažyma (toliau — Pažyma), ten pat, ap. 2, b. 122, l. 74—78. Plg. su Glavlito viršininko V. Proценка LKP(b) CK sekretoriui K. Preikšui pateiktu „Vardiniu visų Lietuvos TSR Glavlito darbuotojų 1941 m. gegužės 1 d. sąrašu“ (toliau — Vardinis sąrašas), ten pat, b. 383, l. 104—107. Be cenzorių, Glavlite dar dirbo 2 jo vadovai (viršininkas bei viršininko pavaduotojas) ir 16 pagalbinių-techninių darbuotojų.

iš Maskvos atvykęs Ignatijus Rachmanjko¹⁹. Antrą trečią vietą su A. Sprindžiu dalijosi partinės organizacijos sekretorius, komunistas pagrindininkas, 4 kartus sėdėjęs Kauno, Raseinių, Alytaus kalėjimuose bei Dimitravo darbo stovykloje, 1935—1936 m. mokėsis Maskvos partinėje mokykloje, o 1936—1940 m. — LKJS CK narys Bencionas (vėliau pakeitęs vardą į Borisą) Gurvičius²⁰. (Atėjęs į LTSR Glavlitą 1940 m. lapkričio 7 d., jis išdirbs jame iki 1986 m., t.y. beveik pusę amžiaus.) Svarų balsą Glavlite taip pat turėjo LKJS (nuo 1928 m.) ir LKP (nuo 1933 m.) narys, 1935 m. už komunistinę veiklą nuteistas 8 metus kalėti Abelis Sinjoras²¹ bei komjaunuolė ir komunistė pagrindininkė, sovietų valdžios „atkūrimą“ sutikusi Dimitravo stovykloje Libė Korbaitė—Vilimienė (1941 m. pabaigoje žuvusio sovietinio saugumiečio partizano Alfonso Vilimo žmona)²². Pastarajai kartu su B. Gurvičiumi buvo patikėtas svarbiausias kontrolės objektas — radiofonas.

1941 m. gegužės pradžioje tarp 32 Glavlito cenzorių (be 3 minėtų įstaigos vadovų) buvo 1 lenkas, 1 latvis, 1 rusas (Švenčionių apskrities laikraštį „Novaja žiznj“ kontroliavęs Onufrijus Gurčonokas), 9 žydai (4 komunistai, 2 komjaunuoliai, 3 nepartiniai)²³ ir 20 lietuvių²⁴. Tarp lietuvių nebuvo KP narių, tik 1 komjaunuolis. Todėl LKP(b) CK 1941 m. gegužės 28 d. įpareigojo savo Kadru skyrių „sustiprinti Vyriausiosios literatūros valdybos aparatą politiškai patikimais darbuotojais — cenzoriais komunistais lietuviais“²⁵.

LTSR Glavlito nuveikti darbai išvardyti LKP(b) CK komisijos, tikrinusios šios įstaigos veiklą, pažymoje: nuo 1940 m. gruodžio iki 1941 m. gegužės 23 d. cenzoriai patikrino ir leido spausdinti 519 knygų bei brošiūrų, 354 kartus taisė laikraščių tekstus, neleido spausdinti 21 straipsnio, 15 eilėraščių, 12 iliustracijų, uždraudė platinti 2 jau išspausdintų žurnalų numerius bei 2 plakatus, 57 kartus

---

¹⁹ Ten pat.

²⁰ B. Gurvičiaus asmens byla, *LVOA*, f. 1771, ap. 227, b. 2591, l. 31—33.

²¹ Sinjoras Abelis, *MLTE*, t. 3, Vilnius, 1971, p. 202.

²² L. Korbaitės asmens byla, *LVOA*, f. 3109, ap. 3109—7, b. 16, l. 87—89.

²³ Be minėtųjų, Izaokas Ofčinskas — Kaune, Beilė Zingerytė — įgaliotinė Biržuose ir Ilja Olkinas, Zelmanas Ponarskis, Vulfas Meizelis, Solomonas Vėberis — Vilniuje.

²⁴ Vladas Suchockis (Audronaša), Petras Baltušis, Georgas Tornau, Kazys Dautartas, Jonas Čibiras, Albinas Paciukonis, Motiejus Naktinis, Vaclovas Bortkevičius, Leonas Žemaitis, Boleslovas Krasauskas, Leonas Vainikonis, Adolfas Trinka, Jonas Vilčiauskas, Vaidevutis Bičiūnas — Kaune, Steponas Šulija, Francas Jonuška, Juozas Grigas — Vilniuje ir Povilas Kiuberis, Juozas Mašiotas, Vytautas Jurskis — apskrityse. Pažymėtina, kad K. Dautartas ir A. Paciukonis — buvę „smetoninės“ cenzūros (Visuomeninio darbo vadybos) darbuotojai. Personalinė sudėtis nustatyta pagal Vardinį sąrašą (žr. 18 išnašą).

²⁵ 1941 05 28 LKP(b) CK nutarimas „Apie Glavlito darbą“, *LVOA*, f. 1771, ap. 2, b. 120, l. 10—11.

kupiūravo politinius, 34 — ekonominius, tiek pat kartų — su karinėmis paslaptimis susijusius tekstus; taip pat kupiūravo 30 lenkiškų pjesių (matyt, skirtų mėgėjų scenai)²⁶.

Labai svarbus ne tik Vyriausiosios literatūros valdybos, bet ir KP miestų bei apskričių komitetų, Švietimo liaudies komisariato ir kitų sovietinių įstaigų veiklos baras buvo bibliotekų, knygynų, leidyklų sandėlių „valymas“. 1941 m. kovo—gegužės mėnesiais Glavlitas parengė, o LKP(b) CK patvirtino keturis iš knygynų ir viešųjų bibliotekų išimtinų knygų sąrašus²⁷. Pirmajame (kovo 24 d.), antrajame (balandžio 3 d.) ir ketvirtajame (gegužės 26 d.) sąrašė — literatūra rusų („baltųjų“ emigrantų Rygoje, Berlyne ir kt. Europos miestuose leistos knygos), žydų, lenkų bei kitomis svetimomis kalbomis; lietuviškų knygų tuose sąrašuose nebuvo²⁸. Tačiau trečiajame (balandžio 4 d.) — jau daug lietuvių autorių religinio, filosofinio, politinio turinio kūrinių. Lietuvių kalba grožinė literatūra, išskyrus J. Pilyponio ir H. Mniszek romanus, draudžiamųjų sąrašų sudarinėtojams kol kas dar nekliuvo.

Glavlitas nurodė, jog „pašalinta literatūra turi būti sunaikinta akto surašymo ir naikinamųjų knygų aprašymo vietoje. Naikinimas atliekamas smulkiai supjaustant ir utilizuojant, jeigu tam yra galimybių, arba sudeginant. Leisti sritinėms bibliotekoms pasilikti po du egzempliorius pašalinamų knygų ir brošiūrų, saugant jas tų bibliotekų specialiose saugyklose“²⁹.

Vietos valdžia, talkinusi Glavlitui „švarinant“ knygų saugyklas, kaip įprasta sovietams, persistengdavo. Gegužės 6 d. Glavlito viršininko pavaduotojas A. Sprindis pranešė LKP(b) CK sekretoriui Kaziui Preikšui, jog Kėdainių ir Zarasų apskričių partinių komitetų sudarytos komisijos naikina net klasikų kūrybą³⁰. Iš Kėdainių viešosios valstybinės bibliotekos buvo pašalinta: A. Mandzonio „Sužadėtiniai“, H. Sienkiewicziaus „Quo vadis?“, M. Maeterlincko „Žydroji paukštė“, F. Schillerio „Orleano mergelė“ ir „Plėšikai“, H. Longfellowo „Hiavatos giesmė“, A. Čechovo „Meška“, B. Sruogos „Baisioji naktis“, Maironio „Pavasario balsai“, A. Baranausko „Anykščių šilelis“, visi M. Valančiaus kūriniai, „Mūsų senovė“ ir netgi „Statistikos biuleteniai“ bei „Bibliografijos žinios“; iš Zarasų vidurinės mokyklos bibliotekos — S. Undset, F. Chateaubriando, H. Sienkiewicziaus, E. Ožeškienės, Storastos-Vydūno, Šatrijos Raganos, Vienuolio, M. Valančiaus, Maironio, Lazdynų Pelė-

²⁶ Pažyma, *LVOA*, f. 1771, ap. 2, b. 122, l. 75.

²⁷ 1941 03 24, 1941 04 03, 1941 04 04 ir 1941 05 26 Glavlito viršininko įsakymai, *LVOA*, f. 1771, ap. 2, b. 383, l. 8—77.

²⁸ Išskyrus A. Smetonos, A. Maliauskio, J. Dauliaus ir A. Povilaičio knygas pirmajame sąrašė.

²⁹ Min. Glavlito viršininko įsakymai (žr. 27 išnašą).

³⁰ *LVOA*, f. 1771, ap. 2, b. 383, l. 109.

dos, A. Vaičiulaičio, B. Brazdžionio knygos; iš Gelvonų viešosios bibliotekos — be minėtųjų autorių, dar Č. Dickenso, Vaižganto, Krėvės („Mūsų tautosaka“) kūryba. Pastarojoje bibliotekoje į „abejotinų knygų“ sąrašą buvo įtraukta Ž. Verne „Kelionė aplink pasaulį per 80 dienų“, R. Kiplingo „Mažosios pasakos“, H. Loftingo „Daktaras Dolitlis ir jo gyvuliai“, P. Mašoto „Žvėrys ir žmonės“, K. Binkio „Kaip Vytautas sutriuškino kryžiuočių galybę“, V. Krėvės „Bobulės vargai“, „Silkės“ bei kiti kūriniai³¹.

Kėdainių ir Zarasų apskritys, matyt, nebuvo išimtis. Minėtoje LKP(b) CK komisijos pažymoje nurodyta, jog klasika naikinama ir Šakių apskrities bibliotekose³².

Gegužės 6 d. A. Sprindis prašė K. Preikšą „duoti atitinkamą parėdymą apko-
mams (KP apskričių komitetams. — *L.T.*), kad būtų sustabdytas tolimesnis knygų
naikinimas“³³. K. Preikšas tokį „parėdymą“, matyt, davė³⁴. Tačiau dėl to nedaug
kas pasikeitė, nes ne ką geriau elgėsi ir patys Glavlito vadovai. Apie tai galima
spręsti iš 1941 m. birželio pirmoje pusėje Onos-Halinos Lukauskaitės rašyto K.
Preikšui laiško³⁵:

„Šiandien Šiaulių v [alstybinėje] bibliotekoje baigė išimtinų iš apyvartos knygų
atranką Glavlito komisija su viršininku Paraščenko (turi būti Proценка. — *L.T.*)
priešakyje. Pripažintos išimtinomis knygos bus paliktos dviejuose egzemplioriuose
Vilniaus, Kauno ir Šiaulių bibliotekose. Iš visų kitų bibliotekų, knygų sandėlių bei
knygynų tas knygas numatoma nugabenti į popieriaus fabriką ir sunaikinti.

Išimtinų knygų tarpe yra visa nepriklausomos Lietuvos periodika — be galo
brangi istorinė medžiaga; visi istorijos vadovėliai, kuriuose paminėtos kovos su
bolševikais — reiškia bemaž visi; visos knygos su tautininkų portretais, jų tarpe
Vytauto D[idžiojo] albumas, visa ankstyvoji komunistų literatūra — Angarietis,
Kapsukas, Bucharinas — visa tai jau šiandien bibliografinės retenybės; Lietuvos
reikalų komisariato Voroneže 1918 m. leidiniai; visos maldaknygės bei tikišinio
turinio knygos — jų tarpe ir maldaknygės, slaptai knygnešių atgabentos arba
Muravjovo laikais mūsų raidėmis spausdintos. Išimamas K. Griniaus jubiliejinis
„Varpas“, o paliekama Muravjovo panegiriška biografija. Išimami „Kultūros“ kom-
plektai, o paliekama „Carstvujučij dom Romanovych“. Išimami [M.] Römerio,
[S.] Šalkauskio ir kt. moksliniai veikalai.

³¹ Tėn pat, l. 110—114.

³² Pažyma, *LVOA*, f. 1771, ap. 2, b. 122, l. 75.

³³ *LVOA*, f. 1771, ap. 2, b. 383, l. 109.

³⁴ V. Pšibilskis, min. veik., p. 202.

³⁵ *LVOA*, f. 1771, ap. 2, b. 383, l. 122. Laiškas nedatuotas, tačiau apytikrę datą galima nustatyti iš konteksto.

Tiesa, kol kas paliekama beveik nepaliesta lietuvių dailioji literatūra.

Suglaudus visa, tenka pripažinti, kad yra pasmerktas visiškam išnaikinimui 22 metų krašto kultūros darbas. Paliktų visame krašte 6 egz. galima visai neimti domėn, kadangi metų eigoje dalis knygų išnyks savaime: ar tai dėl gaisrų, katastrofų, ar dėl kitų priežasčių.

Istorija nežino atsitikimo, kad būtų taip baisiai nuskriausta mažo krašto kultūra. Kol dar nėra per vėlu, reikalinga nuspręsti, kad visų išimtinų iš apyvartos knygų, ypač periodikos komplektų, būtų paliekama bent po 100 egzempliorių mokslo reikalams uždaruose fonduose, geresniam jų išsaugojimui nuo galimų katastrofų — įvairiose krašto vietose.

Kreipiuosi į Tamstą, prašydama įsigilinti į visa čia išdėstyta ir padaryti visus galimus žygius dar neįvykdytai klaidai atitaisyti. To paties turinio laiškus pasiunčiau J. Paleckiui, V. Krėvei, Ant. Venclovai ir K. Korsakui.

Reiškiu pagarbą

H. Lukauskaitė“.

Šis O. H. Lukauskaitės laiškas buvo vienas paskutiniųjų, rašytų Lietuvoje: birželio 14-osios naktį drašioji laiško autorė buvo išvežta į Sibirą.

LKP(b) CK biuras, 1941 m. gegužės 28 d. apsvaustęs Vyriausiosios literatūros valdybos darbą, konstatavo, jog knygų saugyklų „valymas“ nuo „politiškai kenksmingos literatūros“ vyksta nepatenkinamai: iš 123 valstybinių bibliotekų patikrinta tik 71, iš jų bei 52 knygynų atrinkta, kaip „netinkamos“, 27 tūkst. knygų, t.y. 22% jų knygų fondo; atrinkta literatūra neišvežama sunaikinti, o paliekama vietoje, kadangi nei prie Glavlito, nei prie antrinių žaliavų bazės dar nebuvo įrengtas knygų naikinimo punktas; dauguma bibliotekų dar išduodavo skaitytojams „kenksmingas“ knygas, o knygynai ir ypač knygų bazės dar prekiaavo „žalinga“ literatūra³⁶.

---

³⁶ 1941 05 28 LKP(b) CK nutarimas „Apie Glavlito darbą“, *LVOA*, f. 1771, ap. 2, b. 120, l. 10—11.

Komisijos, tikrinusios Glavlito darbą, pažymoje nurodyta, jog Kauno miesto knygyne Nr. 9 yra beveik 4000 „žalingų“ knygų, kurias buvo uždrausta pardavinėti tik gegužės 23 d. Visi 5 Valstybinės leidyklos sandėliai (2 Kaune, 1 Vilniuje, 1 Šiauliuose ir 1 Panevėžyje) „užversti“ sena, daugiausia netinkama literatūra. Glavlito darbuotojai čia dar nebuvo pasirodę, todėl ši literatūra tiekama visiems 40-čiai Valstybinės leidyklos knygynų. Rotušės aikštėje esąs religinės literatūros sandėlys duoda knygynams pardavinėti „Trumpąjį katekizmą“, „Lekcijas ir evangelijas“, religines A. Jakšto giesmes ir kt. Gegužės 13 d. kunigas Liepinis pagal Valstybinės leidyklos vyr. buhalterio pavaduotojo P. Dičiaus raštelį paėmė iš šios bazės 8748 egz. „Katekizmo“ bei 769 egz. „Kitų pėdomis“. Gegužės 20 d. pagal vyriausiojo Valstybinės leidyklos buhalterio Babarsko raštelį kun. Kapsanauskas gavo 355 egz. „Religijos mokymo praktikos“. Žr. Pažyma, *LVOA*, f. 1771, ap. 2, b. 122, l. 76.

Siekdamas pašalinti minėtus „trūkumus“, LKP(b) CK įpareigojo Glavlitą paspartinti bibliotekų bei kitų knygų saugyklų „apvalymą“, iki birželio 10 d. išimti iš jų „kenksmingą“ literatūrą pagal turimus sąrašus ir nedelsiant pradėti sudarinėti papildomus sąrašus, nurodant išimtinų iš apyvartos ir sudegintųjų knygų pavadinimus³⁷.

1941 m. gegužės 28 d. LKP(b) CK nutarimas — liūdnei pagarsėjusių specfondų Lietuvoje steigimo pradžia, nes Švietimo liaudies komisariatas kartu su Glavlitu buvo įpareigoti organizuoti centrinėse Kauno bei Vilniaus miesto bibliotekose ir Kauno bei Vilniaus universitetuose, taip pat prie Mokslų akademijos — iš viso 5 vietose, specialius išimtos iš apyvartos literatūros saugojimo skyrius, taip pat parengti instrukciją apie šios literatūros naudojimo tvarką; specfonduose paliekamų knygų egzempliorių skaičių reikėjo nustatyti suderinus su LKP(b) CK propagandos ir agitacijos skyriumi³⁸.

3. Glavlito atkūrimas. Cenzorių kadrai

LTSR Vyriausiąją literatūros valdybą pradėta atkurti baigiantis karui, iki Raudonosios armijos į Lietuvą įžengimo. Vilnius buvo užimtas 1944 m. liepos 13-ąją, o jau to paties mėnesio 10 d. Mauša Joffė pradėjo eiti LTSR Glavlito viršininko pareigas³⁹. 1944 m. pabaigoje šioje įstaigoje jau dirbo cenzoriai: Andriejus Kočerginskis (viršininko pavaduotojas), Libė Korbaitė (partinės organizacijos sekretorė, Bibliotekų skyriaus vedėja, viena įtakingiausių asmenų Glavlite pokario metais), Mejeris Ofčinskas (Paskesniosios cenzūros skyriaus, o nuo 1945 m. pradžios ir Išankstinės cenzūros skyriaus vedėjas, partinės organizacijos sekretoriaus pavaduotojas, savo reikišme 3—4 asmuo įstaigoje pokario metais)⁴⁰, Ana Kočerginskaja (nuo 1940 04 — LKJS, nuo 1945 04 — KP narė, pagrindinis „Sovetskaja Litva“ cenzorius)⁴¹, Berelis Cesarskas (nuo 1940 m. — LKJS, o nuo 1944 m. pabaigos — KP narys, vienas iš radiofono cenzorių)⁴². Nuo 1944 m. lapkričio per visą pokarį Specialiosios (slaptosios) dalies viršininkė buvo LKP narė nuo 1925 m. Sara Sokratis—Dembo⁴³. Glavlito Kauno skyriaus viršininku 1944 m. pabaigoje — 1945 m. pradžioje buvo B. Gurvičius, vėliau — Morgeršternas.

³⁷ 1941 05 28 LKP(b) CK nutarimas, ten pat.

³⁸ Ten pat.

³⁹ M. Joffės asmens byla, *LVOA*, f. 1771, ap. 3, b. 4733.

⁴⁰ 1945 m. sausio mėnesio (nenurodyta diena) Glavlito partinės organizacijos susirinkimo protokolas, *LVOA*, f. 7759, ap. 1, b. 2, l. 5.

⁴¹ A. Kočerginskajos asmens byla, *LVOA*, f. 3109, ap. 3109—2, b. 128.

⁴² B. Cesarsko kadru įskaitos lapas ir autobiografija, ten pat, ap. 3109—7, b. 36, l. 137—139.

⁴³ S. Sokratis-Dembo 1952 m. autobiografija, *LVOA*, f. 77, ap. 28, b. 10318, l. 44—45.

1944 m. pabaigoje LTSR Vyriausiąją literatūros valdybą tikrinusi TSRS Glavlito komisija neigiamai įvertino lietuviškojo padalinio ir ypač jo viršininko M. Joffės darbą⁴⁴.

M. Joffė — Vytauto Didžiojo universiteto absolventas, diplomuotas teisininkas, trečiajame dešimtmetyje priklausęs sionistų socialistų partijai, o nuo 1933 m. — LKP narys; 1935 m. už komunistinę veiklą 6 metams sėdo į Kauno sunkių darbų kalėjimą, iš kurio išėjo tik 1940 m. vasarą; pirmuoju sovietmečiu — respublikinės prokuratūros Kadruž skyriaus bei Ypatingojo sektoriaus viršininkas⁴⁵. Tačiau kaip cenzūros įstaigos viršininkas ir valdžiai, ir savo bendradarbiams jis atrodė pernelyg liberalus: delsė išimti iš apyvartos prie vokiečių išleistą grožinę literatūrą bei kai kuriuos mokyklinius vadovėlius⁴⁶.

LKP(b) CK biuras 1945 m. vasario 16 d. apsvartė Glavlito darbą ir įvertino jį nepatenkinamai. Todėl M. Joffė buvo atleistas, o į jo vietą paskirtas buvęs Smolensko srities (1942—1944) ir Krymo (1944 10—1945 01) Glavlito viršininkas rusas Aleksandras Malyginas, kuris LTSR Vyriausiajai literatūros valdybai vadavo net iki 1953 m. vasaros⁴⁷. Jo pavaduotoju nuo 1945 m. balandžio 1 d. pradėjo dirbti buvęs Kauno skyriaus viršininkas B. Gurvičius⁴⁸.

1945 m. centriniame Glavlito aparate pradėjo dirbti cenzoriai: Estera Grodzenčikaitė, Vytautas Galvanauskas, Solomonas Golcbergas, Smoliakovas, Ivanova, 1946 m. — Š. Levinas, G. Pekelis, T. Vetrenko, N. Sedych, V. Vološinaitė, S. Skorupskas, 1947 m. pradžioje — Raja Ševolovičiūtė⁴⁹. 1944—1945 m. cenzoriais dirbo ir keli Vilniaus lenkai, tačiau jų vaidmuo lietuviškojo Glavlito istorijoje tebuvo epizodinis⁵⁰.

---

⁴⁴ LVOA, f. 7759, ap. 1, b. 2, l. 3—5.

⁴⁵ M. Joffės asmens byla, LVOA, l. 7—10.

⁴⁶ 1945 m. sausį partinės organizacijos susirinkime L. Korbaitė kritikavo M. Joffę, kad jis nevykdas Maskvos komisijos nurodymų; B. Cesarskas: „Mano aptiktą Panevėžio laikraščio redakcijoje antisovietinę žinutę drg. Joffė suplėšė, užuot perdavęs ją NKGB, o kai aš pranešiau viršininkui apie Marijampolėje rastą fašistinę literatūrą, šis atsakęs: „Tai ne mūsų reikalas, o NKGB“; M. Ofčinskas: „Reikia tvarkyti mūsų įstaigos darbą taip, kaip nurodo Maskva, nereikia ginti prie vokiečių išleistos literatūros, kaip tai daro Joffė“, LVOA, f. 7759, ap. 1, b. 2, l. 3—5 (susirinkimo protokolas).

⁴⁷ 1945 02 16 biuro posėdžio protokolas, LVOA, f. 1771, ap. 8, b. 38, l. 19—20; A. Malygino asmens byla, ten pat, ap. 227, b. 4613.

⁴⁸ LKP(b) CK nomenklatūrinių darbuotojų vardinis sąrašas, ten pat, ap. 10, b. 532, l. 122.

⁴⁹ Personalinė sudėtis nustatyta pagal Glavlito partinės organizacijos susirinkimų protokolus bei nario mokesčio žiniaraščius, LVOA, f. 7759, ap. 1, b. 2—5 ir Glavlito viršininko 1946 08 15 pažymą apie įstaigos darbuotojus, LCVa, f. R 522, ap. 1, b. 2, l. 11.

⁵⁰ 1945 m. sausio mėn. partinės organizacijos susirinkime L. Korbaitė kalbėjo, jog „iki šiol pas mus dirba nepatikimi asmenys, kaip Morkevič, Čechovič ir Kameneckaja“, LVOA, f. 7759, ap. 1, b. 2, l. 3. Prasidėjus lenkų repatriacijai, visi jie išvyko į Lenkiją.

Apskritai Vyriausiosios literatūros valdybos personalinė sudėtis keitėsi. Tačiau apie aptariamąjį laikotarpį yra išlikęs tik vienas išsamus šaltinis — A. Malygino pasirašyta pažyma apie Glavlito personalą 1946 m. rugpjūčio 15 d.⁵¹ Šio šaltinio duomenimis, centro aparate (Vilniuje) buvo 8 administracijos bei ūkio darbuotojai (kartu su įstaigos viršininku, jo pavaduotoju bei specialiosios dalies vedėja), 3 įgaliotiniai, arba politiniai redaktoriai: M. Ofčinskas, L. Korbaitė, A. Kočerginskaja ir 9 žemesniųjų kategorijų cenzoriai: Š. Levinas, G. Pekelis, V. Galvanauskas, E. Grodzenčikaitė, S. Golcbergas, T. Vetrenko, N. Sedych, V. Vološinaitė ir S. Skorupskas. Sprendžiant iš pavardžių, tarp cenzorių tebuvo 1—2 lietuviai. Į LTSR Glavlito darbuotojų tautinę sudėtį atkreipė dėmesį ir 1946 m. spalį jo darbą tikrinusi Maskvos komisija: iš 10 vadovaujančiųjų darbuotojų — 7 žydai, 2 rusai ir 1 lietuvis⁵². Pastarasis, V. Galvanauskas, įstojo į partiją ir 1947 m. rudenį buvo paskirtas Paskesniosios cenzūros skyriaus vedėju.

Tų pačių šaltinių duomenimis, Glavlito Kauno skyriuje dirbo viršininkas (A. Jurborskis), 1 pagalbinis darbuotojas ir 5 cenzoriai: B. Cesarskas (vasaros pabaigoje jį pakeitė Faktorovskis), R. Levinaitė, A. Petronaitytė, J. Ulvydas, J. Da-linkaitis; trys pastarieji buvo nepartiniai.

Etatinių Glavlito cenzorių kituose miestuose buvo tik du — Klaipėdoje ir Šiauliuose. Visi kiti 23 Glavlito įgaliotiniai periferijoje, arba apskričių cenzoriai, buvo vietiniai partiniai darbuotojai: apskričių komitetų sekretoriai, propagandos skyrių, partinių kabinetų vedėjai, cenzoriais dirbę kaip antraeilininkai. Maždaug pusė jų buvo lietuviai⁵³.

4. Bibliotekų „valymas“

1944 m. ir 1945 m. svarbiausias Vyriausiosios literatūros valdybos veiklos baras buvo „buržuazinių“ ir ypač „fašistinių“, t.y. prie vokiečių valdžios išleistų knygų, iš apyvartos išėmimas bei sunaikinimas. 1945 m. pradžioje iš 8 centrinio Glavlito aparato cenzorių net 6 dirbo Bibliotekų skyriuje⁵⁴. Beje, iniciatyvos ėmėsi „vyresnieji broliai“. 1944 m. spalio 8 d. I Pabaltijo fronto Politinės valdybos viršininkas gen. Drebednevas kreipėsi į A. Sniečką: „Vokiečių okupacijos metais tarp Lietuvos gyventojų paplito nemažai fašistinės, profašistinės ir kt. antisovietinės literatūros. Jos yra mokyklose ir vietinėse organizacijose. Yra buvę atvejų, kai priešiška an-

⁵¹ *LCVA*, f. R 522, ap. 1, b. 2, l. 11.

⁵² *LVOA*, f. 1771, ap. 8, b. 278, l. 80.

⁵³ Dauguma apskričių cenzorių išvardyti 9 ir 10 išnašose nurodytuose šaltiniuose.

⁵⁴ Glavlito veiklą tikrinusios LKP(b) CK komisijos pažyma, *LVOA*, f. 1771, ap. 8, b. 40, l. 80—82.

tisovietinė literatūra patenka RA kariams. Vietos partinė bei sovietinė valdžia nesi-rūpina šios literatūros išėmimu ir ji laisvai cirkuliuoja tarp gyventojų.

Prašau imtis priemonių, kad visa priešiška literatūra būtų išimta iš mokyklų, organizacijų, taip pat ir gyventojų⁵⁵. „Importiniai“ kadrai buvo uolūs „buržuazi-nių“ knygų naikintojai ir vėlesniaisiais metais⁵⁶.

1944 m. spalio 26 d. LKP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus, LKT pir-mininkas M. Gedvilas, valstybės saugumo liaudies komisaras A. Guzevičius ir vi-daus reikalų komisaras J. Bartašiūnas slaptai įsakė visų apskričių partinių komi-тетų sekretoriams, vykdomųjų komitetų pirmininkams, valstybės saugumo bei vi-daus reikalų skyrių viršininkams nedelsiant atimti iš gyventojų, mokyklų, įstaigų bei organizacijų „fašistinę ir kitą antisovietinę literatūrą (knygas, lapelius, plakatus, laik-raščius)“, taip pat uždrausti naudoti šią literatūrą kt. reikalams, pvz., prekėms įpa-kuoti, nes tai yra, nors ir nesąmoninga, jos platinimo forma; asmenis, saugančius ir platinančius „priešišką“ literatūrą traukti griežton atsakomybėn⁵⁷.

Kaip rodo pateikti duomenys⁵⁸, iki 1945 m. pradžios iš bibliotekų, knygynų, leidyklų sandėlių bei gyventojų buvo konfiskuota 1,1 mln. vokiečių okupacijos lai-kotarpriu ir per 136 tūkst. nepriklausomybės metais išleistų knygų (žr. lentelę).

Laikotarpis	Iš viso išimta knygų	Iš jų išleistų		Sunaikinta knygų
		nepriklau- somybės metais	vokiečių okupacijos metais	
1944 m.	1 234 494	136 112	1 098 382	—
1945 m. I kv.	1 418 859	355 425	1 063 434	1 030 070
1945 m. II kv.	971 276	21 939	949 337	1 902 354
1945 m. III kv.	73 829	19 415	54 414	160 063
1945 m. IV kv.	42 875	apie 13 000	apie 30 000	17 650
Iš viso:	3 741 333	apie 545 000	apie 3,2 mln.	3 110 137

Respublikos vadovybė Glavlito darbo tempais nebuvo patenkinta. 1944 m. gruodžio 27 d. A. Sniečkus LKP(b) CK plenumė priekaištavo, jog bibliotekos dar nevi-

⁵⁵ Ten pat, ap. 7, b. 107, l. 12.

⁵⁶ Antai LTSR prokuroras M. Baliasnikovas 1946 06 18 pranešė K. Preikšui, kad jo padėjėjas, tikrin-damas, kaip laikomasi „socialistinio teisėtumo“ Zarasų apskrityje, vietinės gimnazijos bibliotekoje rado „kontrevoliucinės—antisovietinės“ literatūros, pvz., knygą „Paskendę milijonai“. „Apvalyti“ Zarasų aps. biblioteką vietiniam Glavlito įgaliotiniui pasiūlė respublikinė prokuratūra, o padaryti tą patį kitose ap-skrityse M. Baliasnikovas prašo K. Preikšą, *LVOA*, f. 1771, ap. 9, b. 260, l. 106.

⁵⁷ Min. slaptasis raštas, ten pat, ap. 7, b. 81, l. 35.

⁵⁸ Jie išrinkti iš minėtosios LKP(b) CK komisijos pažymos, *LVOA*, f. 1771, ap. 8, b. 40, l. 80—82 ir ketvirtinių Glavlito ataskaitų, *LVOA*, f. 1771, ap. 8, b. 169, l. 92—102; ten pat, ap. 11, b. 436, l. 109—113; ten pat, ap. 9, b. 278, l. 2—10, 11—23, 31—42.

siškai „apvalytos“ nuo „fašistinio-nacionalistinio šlamšto“⁵⁹. 1945 m. vasario 16 d. LKP(b) CK įpareigojo Glavlitą išimti ir sunaikinti vokiečių okupacijos metais išleistą literatūrą iki kovo 1 d.⁶⁰

Tačiau šios literatūros išėmimas ir naikinimas nusitęsė iki 1945 m. pabaigos. Glavlito IV ketvirčio ataskaitoje nurodyta, jog „okupacijos metais išleistos literatūros išėmimą iš esmės galima laikyti baigtu. Toliau tikrinant bibliotekas, okupacinio laikotarpio knygų aptinkami tik pavieniai egzemplioriai“⁶¹.

Glavlito žiniomis, prie vokiečių valdžios Valstybinė ir „Sakalo“ leidyklos išleido 176 knygas bendru 3 669 tūkst. egzempliorių tiražu⁶². Išėitų, jog iš bibliotekų, knygynų, leidyklų ir gyventojų 1944—1945 m. buvo paimta beveik 90% visų šių knygų. Tačiau analizuojant ankstesnius knygų išėmimo duomenis, reikia turėti galvoje, kad jie nevysiškai išsamūs⁶³. Todėl iš tikrųjų buvo išimta daugiau kaip 90% visų 1941—1944 m. išleistų knygų. Nedidelė jų dalis liko pas gyventojus.

Anksčiau pateikti duomenys taip pat rodo, jog sunaikinama knygų buvo mažiau, negu jų konfiskuojama. Mat dėl blogos išimtų knygų apsaugos dalis jų buvo „išgrobstyta“, taigi išvengė sunaikinimo⁶⁴.

Buvo pasmerkta ne tik „fašistinė“, bet ir visa „smetoninė“, t.y. nepriklausomybės metais išleista, literatūra. Pastaroji buvo išimama iš apyvartos ir naikinama pagal Glavlito parengtus, o LKP(b) CK propagandos ir agitacijos skyriaus patvirtintus sąrašus, todėl „darbas“ vyko lėčiau ir nusitęsė net iki šeštojo dešimtmečio pradžios.

1945 m. buvo parengtas 40 į Vakarus išvykusių asmenų, taip pat kitų „buržuazinių“ autorių 276 pavadinimų knygų sąrašas. 1946 m. pradžioje į „proskripcijas“ buvo įrašyta 270 naujų, o metų pabaigoje — dar 113 nepriklausomybės metų knygų pavadinimų; iš viso apie 686 pavadinimus. 1946 m. taip pat buvo įsakyta išimti iš apyvartos visą „smetoninę“ periodiką⁶⁵.

Bibliotekų bei kitų knygų saugyklų „valytojams“ — Glavlito įgaliotiniams ir įstaigoms bei organizacijoms, kurioms priklausė bibliotekos, talkino partijos miestų

⁵⁹ A. Sniečkaus pranešimo plenumo tekstas, *LVOA*, f. 1771, ap. 7, b. 14, l. 43.

⁶⁰ Apie Lietuvos TSR Glavlito darbą, ten pat, ap. 8, b. 38, l. 20.

⁶¹ Ten pat, ap. 9, b. 278, l. 22.

⁶² *LVOA*, f. 1771, ap. 8, b. 40, l. 80. Beje, Glavlito 1945 m. III ketvirčio ataskaitoje nurodytas mažesnis prie vokiečių išleistų knygų tiražas — 3,5 mln. egzempliorių, ten pat, ap. 11, b. 436, l. 113.

⁶³ Glavlito 1945 m. I pusmečio ataskaitoje nurodyta, jog trūksta duomenų apie išimtas knygas Alytaus, Kretingos, Tauragės ir Vilkaviškio apskrityse, ten pat, ap. 8, b. 169, l. 104; 1946 m. IV ketvirčio ataskaitoje rašoma, jog daugelis apskričių neatsiuntė žinių apie išimtas knygas, ten pat, ap. 9, b. 278, l. 9.

⁶⁴ 1946 m. rudenį LKP(b) CK konstatavo, jog „išimta literatūra (iš karto. — *L. T.*) nesunaikinama, nesaugoma, ir tai sudaro palankias sąlygas ją grobstyti. Politiškai žalinga literatūra pardavinėjama turgavietėse, o milicija su tuo nekovoja“, *LVOA*, f. 1771, ap. 9, b. 284, l. 165—166.

⁶⁵ Glavlito 1945 m. III, 1946 m. I bei IV ketvirčių ataskaitos (žr. 9 išnašą).

bei apskričių komitetų „raštingų“ komunistų bei komjaunuolių brigados⁶⁶. „Valytojai“, ypač talkininkai, pagauti „revoliucinio įkarščio“, dažnai nesilaikė net oficialių šalintinų knygų sąrašų. 1946 m. pabaigoje Respublikinio metodinio kabineto direktorius pranešė Kultūros-švietimo įstaigų komiteto prie LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui, jog Rokiškio apskrities bibliotekos „apvalytos“ nuo L. Feuchtwangerio, M. Cervanteso, visų Krėvės bei kitų rašytojų kūrinių⁶⁷. Centrinio Glavlito aparato cenzorė T. Vetrenko 1946 m. pareikalavo pašalinti iš Vilniaus miesto bibliotekos Dantės „Dieviškąją komediją“, V. Scotto kūrinius ir net bandė išbraukti kai kurias A. Fadejevo „Jaunosios gvardijos“ pastraipas⁶⁸. Pats LTSR Glavlito viršininkas A. Malyginas 1946 m. gruodžio 20 d. respublikiniame propagandistų bei laikraščių darbuotojų pasitarime kalbėjo: „aiškiai kontrevoliucinę“ literatūrą vietinė valdžia turi išimti pati, savo nuožiūra, nelaukdama jokių Glavlito sąrašų⁶⁹.

Liūdną pokario metų Lietuvos bibliotekų vaizdą atskleidžia minėtas 1946 m. Respublikinio metodinio kabineto direktoriaus pranešimas: „Rokiškio valsčiaus biblioteka buvo užpulta banditų. Jie paėmė apie 30 knygų, suplėšė (Lenino ir Stalino. — *L.T.*) portretus ir sunaikino sąrašus. Pats bibliotekos vedėjas pabėgo į bandą ir po to buvo pakartas. Dabar biblioteka nedirba (...) Knygos mėtosi ant grindų, baldai sulaužyti“⁷⁰.

5. Viešosios minties kontrolė

Vyriausioji literatūros valdyba kontroliavo kiekvieną spausdintą ar per radiją ištartą žodį. Cenzūros objektai buvo:⁷¹

1. Laikraščiai (1945 m. 7 respublikiniai — „Tiesa“, „Sovetskaja Litva“, „Tarybų Lietuva“, „Valstiečių laikraštis“, „Komjaunimo tiesa“, „Železnodorožnik Litvy“, „Prawda Wileńska“ ir 24 — vietiniai, apskričių);

2. Žurnalai („Komunistas“, „Agitatoriaus bloknatas“, „Jaunimo gretos“, „Pergalė“ „Tarybinė mokykla“);

3. Knygų leidyklos (politinės literatūros, grožinės literatūros, pedagoginės literatūros ir mokslinės literatūros, enciklopedijų bei žodynų);

---

⁶⁶ 1945 10 31 LKP(b) CK Vilniaus miesto komiteto nutarimas, *LVOA*, f. 3109, ap. 3109—3, b. 10, l. 428—429.

⁶⁷ Ten pat, f. 1771, ap. 1, b. 243, l. 3.

⁶⁸ 1946 m. rudenį LTSR Glavlito veiklą tikrinusios TSRS Glavlito komisijos išvados, ten pat, ap. 9, b. 278, l. 80.

⁶⁹ *LVOA*, f. 1771, ap. 9, b. 441, l. 75.

⁷⁰ Žr. 67 išnašą, l. 1.

⁷¹ Glavlito 1945 m. I pusmečio ataskaita, *LVOA*, f. 1771, ap. 8, b. 169, l. 92—94.

4. Radijo transliacija (respublikinė⁷² ir vietinė);
5. Lietuvos telegrafo agentūros („Eltos“) leidiniai: „Sąjunginės ir užsienio informacijos žinynas“, „Respublikinės informacijos žinynas“;
6. Vaizdinė produkcija (parodos, dailės dirbinių parduotuvės, dailininkų dirbtuvės);
7. Bibliotekos ir knygų prekyba (respublikinės, universitetinės, akademinės, miestų, apskričių, valsčių, kaimų, partinių kabinetų, mokyklų bei kt. bibliotekos, knygnai ir bukinistinė prekyba)⁷³;
8. Spaustuvės (3 Vilniuje, 8 Kaune ir 24 apskričių miestuose);
9. Įmonių bei įstaigų dauginimo aparatai (1946 m. pabaigoje jų buvo 39).

Glavlito vykdyta spausdinto žodžio bei radijo laidų kontrolė buvo išankstinė ir paskesnioji. Išankstinės cenzūros tikslas — neleisti skelbti spaudoje ar per radiją karinių bei valstybinių paslapčių, taip pat užkirsti kelią „ideologiniams iškraipymams bei klaidoms“⁷⁴. Pastaroji sąvoka buvo neapibrėžta ir labai plati; ji apėmė viską, kas bent kiek nesiderino su oficialiaja partijos politika bei ideologija. Paskesniosios kontrolės tikslas — išaiškinti „klaidas“ jau išėjusiuose iš spaudos leidiniuose, informuojant apie jas leidinių redakcijas, spaudą bei radiją prižiūrėjusias partines ir visuomenines organizacijas, kad „klaidų“ būtų išvengta arba bent mažiau daroma ateityje⁷⁵. Žinoma, svarbiausioji buvo išankstinė cenzūra, kuri, beje, buvo daugiapakopė: jos cenzorius vienam ir tam pačiam leidiniui pasirašydavo net 3 leidimus — rinkti, spausdinti ir jį platinti.

Vyriausioji literatūros valdyba nepriėmė nė vieno svarbesnio nutarimo, negavusi partijos vadovybės pritarimo. 1945 m. IV ketvirčio darbo ataskaitoje rašoma: „Visus svarbiausius politinius klausimus Glavlitas derina su LKP(b) CK propagandos ir agitacijos reikalams sekretoriumi arba jo pavaduotojais, kai kada konsultuojasi VKP(b) CK Lietuvos biure. Atskirus klausimus taip pat aptaria su LKP(b) CK pirmuoju sekretoriumi, kuris dažnai asmeniškai domisi cenzūros reikalais (...) Glavlitas taip pat palaiko ryšį su NKGB ir NKVD“⁷⁶.

⁷² 1945 m. viduryje respublikinio radijo transliacija truko 9 val. per parą.

⁷³ Glavlito 1945 m. IV ketvirčio ataskaitoje nurodyta, jog antikvariniai Vilniaus ir Kauno knygnai tikrinami 3 kartus per savaitę, ten pat, ap. 9, b. 278, l. 22.

⁷⁴ Glavlito 1945 m. pirmojo pusmečio ir IV ketvirčio ataskaitos, *LVOA*, f. 1771, ap. 8, b. 169, l. 94; ap. 9, b. 278, l. 20.

⁷⁵ Ten pat, b. 169, l. 98, 100. Nepaisant išankstinės cenzūros pastangų, spaudoje, ypač apskričių laikraščiuose, pasitaikydavo valdžios požiūriu nepageidautinų žinių, „klaidingų“ interpretacijų, išsireiškimų ir pan. Antai 1946 m. spalio 7 d. Lazdijų aps. „Dzūkų žinių“ straipsnyje „Daugiau dėmesio jaunimo auklėjimui“ buvo rašoma, jog už antisovietinės nuotaikas iš Lazdijų gimnazijos pašalinta 30 moksleivių, patys mokytojai dar „nepersiauklėję“, o Vėisiejų progimnazijos direktorius bendravo su „banditais“. Kaip atskleidžiantis pasipriešinimo mastą, šio straipsnio spausdinimas buvo pripažintas klaida.

⁷⁶ *LVOA*, f. 1771, ap. 9, b. 278, l. 22.

Saugodami karines paslaptis, cenzoriai draudė tiesiogiai ar netiesiogiai rašyti apie karinių dalinių buvimą miestuose bei apskrityse (išskyrus Vilnių ir Kauną). Valstybinių paslapčių sąrašas neleido skelbti žinių apie gyventojų bei gyvulių skaičių respublikoje bei atskirose apskrityse, taip pat duomenų apie pasėlių plotus, javų derlių, pramonės įmonių, elektrinių pajėgumą, prekių kainą bei savikainą ir dar daugybę kitų ekonominių rodiklių⁷⁷. Tačiau apskritai karinės bei valstybinės paslaptys, išvardytos specialiuose neskelbtinų žinių sąvaduose, cenzoriams didelių sunkumų nesudarydavo; kur kas kebliau buvo su „ideologinėmis klaidomis bei nukrypimais“.

Antai tarybinių darbuotojų ydos (girtuokliavimas, kyšininkavimas ir kt.) kompromitavo tarybų valdžią „darbo žmonių“ akyse. Todėl šias negeroves spauda turėjo šalinti. Tačiau, antra vertus, kritika duodavo peno „buržuaziniams nacionalistams“, „buožėms“, visiems tarybų valdžios priešams pašiepti šią valdžią bei jos pareigūnus. Todėl „dar pasitaikančių“ tarybinio gyvenimo „negerovių“ kritika turėjo būti apgalvota ir saikinga. Peikdamas Raseinių apskrities „Stalinietį“, kurio 1947 m. kovo 4 d. numeryje buvo rašoma apie nuolat girtuokliaujančią valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininką Babkiną, Glavlito viršininkas kovo 31 d. informaciniame laiške rašė: „Laikraščių redaktoriai nepastebi, jog panaši kritika duoda daugiau žalos, negu naudos“; esą būtų buvę geriau apie pareigūno girtuokliavimą pranešti aukštesnei valdžiai, kuri jį nubaustų, o laikraščio skaitytojams užtektų pranešti tik apie pačią bausmę⁷⁸.

Cenzorė A. Kočerginskaja 1945 m. balandžio 19 d. „Sovetskaja Litva“ numeryje neleido spausdinti straipsnio, kuriame buvo rašoma, jog „kai kurie“ „istreibiteliai“ moraliai yra smukę ir kovinių operacijų metu plėšikauja, kad „kai kurie politiškai abejotini elementai“ stoja į naikinamuosius batalionus, norėdami išvengti karinės prievolės, kad naikintojai yra nedrausmingi, o jų kovingumas menkas⁷⁹.

Pokario metais cenzoriai budriai stebėjo, jog spauda, kad ir netiesiogiai, neatkleistų didžiulio pasipriešinimo sovietiniams okupantams masto. Todėl cenzorius Smoliakovas nesvyruodamas išbraukė R. Šarmaičio redaguotoje „Tiesoje“ (1945 04 19) sakinį: „NKVD ir NKGB išaiškino atvejus, kai tarybinėse įstaigose susuko lizdus ne tik atskiri agentai, bet ir ištisi kontrrevoliuciniai štabai“⁸⁰ (mano pabraukta. — *L.T.*). Dėl politinių ideologinių priežasčių nebuvo galima rašyti apie

---

⁷⁷ 1946 03 30 Glavlito viršininko raštas apskričių laikraščių redaktoriams bei cenzoriams, *LVOA*, f. 1771, ap. 9, b. 278, l. 45—50; Glavlito 1946 04 01—04 30 išbrauktų tekstų sąvadas, ten pat, l. 52; 1947 03 31 Glavlito informacinis laiškas, ten pat, ap. 10, b. 333, l. 8.

⁷⁸ Ten pat, l. 9—10.

⁷⁹ 1945—1946 m. cenzūros išbrauktų tekstų suvestinės, ten pat, ap. 9, b. 278, l. 54.

⁸⁰ Ten pat.

lietuvių kalbos iš viešojo gyvenimo ir valdžios įstaigų stūmimą. 1946 m. birželio 11 d. „Sovetskaja Litva“ numeryje cenzorius išbraukė sakinį, jog partijos Vilniaus miesto Stalino rajono komitete lietuviškai moka tik 1 darbuotojas — S. Atamukas⁸¹.

Labai svarbus sovietinės cenzūros veiklos baras buvo originaliosios, ypač grožinės, literatūros kontrolė. 1945 m. vasarą cenzorius V. Galvanauskas pašalino iš radijo programos Kazio Kielos apsakymą „Šovinys“, kuriame esą iškreiptai vaizduojama sovietinių partizanų kova ir net bandoma propaguoti fašistinę ideologiją. Spalio mėnesį radijo laidoje moksleiviams cenzorius neleido skaityti jaunųjų poetų eilėraščių, „apdainuojančių sielvartą ir beviltiškumą, išeities iš kažkokios niūrios būsenos nebuvimą“⁸². Iš respublikinės kino kronikos cenzūra pašalino kadrus, kuriuose matyti LTSR Plano komisijos pirmininkas J. Vaišnoras, kaltintas ryšiais su partizanais ir už tai areštuotas. Paskutiniajame 1945 m. „Pergalės“ numeryje Glavlitas neleido spausdinti S. Čiurlionienės „persunkto tikėjimu į viršgamtinės būtybes“ eilėraščio „Ežerai“. Didžiausia 1945 m. klaida Glavlitas laikė dėl „menkos“ Kauno skyriaus cenzorių kvalifikacijos leista spausdinti Kazio Borutos „Baltaragio malūną“, kūrinį, „nors ir turintį tam tikrą meninę vertę, tačiau persunktą misticizmo ir kovos su nelabąja jėga velnio asmenyje beprasmiškumo idėjos, nes velnias galų gale nugali teigiamus kūrinio herojus (...) Kūrinys savo turiniu neatitinka dabarties reikmių“⁸³.

1946 m. I ketvirtyje cenzorius Smoliakovas neleido spausdinti „Komjaunimo tiesoje“ Tatjanos Rostovaitės eilėraščio „Kelyje“ (kaip „chaltūros“), o cenzorė E. Grodzenčikaitė pašalino iš radijo laidų Kondrato eilėraščių „Tėviškė“ („vaizduojantį Lietuvą niūriomis spalvomis“) ir Balio Sruogos „Atsiminimus iš lagerio“ („autorius pasakoja apie humanišką vokiškųjų-fašistinių lagerio sargybinių elgesį su suimtaisiais“)⁸⁴.

Tačiau apskritai iki 1946 m. rudens, t.y. iki liūdnei pagarsėjusių VKP(b) CK nutarimų ideologiniais klausimais, Glavlito cenzorių kišimasis į rašytojų bei menininkų kūrybą palyginti buvo nuosaikus. Padėtis iš esmės pasikeitė pradėjus įgyvendinti minėtus nutarimus.

6. 1946 m. VKP(b) CK nutarimai ideologijos klausimais ir Glavlito cenzūros sugriežtinimas

1946 m. rugpjūčio 14 d. VKP(b) CK nutarimas dėl žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“, taip pat vėliau, rugpjūčio—rugsėjo mėnesiais, priimti nutarimai dėl dra-

⁸¹ Ten pat, l. 61.

⁸² Glavlito 1945 m. IV ketvirčio darbo ataskaita, *LVOA*, f. 1771, ap. 9, b. 278, l. 20.

⁸³ Ten pat, l. 13.

⁸⁴ Glavlito 1946 m. I ketvirčio darbo ataskaita, ten pat, l. 38—39.

mos teatrų repertuaro ir jo „pagerinimo“, kinofilmo „Didysis gyvenimas“ spaudoje nebuvo skelbti⁸⁵, nors apie juos kiekviena proga buvo kalbama „ideologinio fronto“ darbuotojų — rašytojų, menininkų, žurnalistų — susirinkimuose. Jų esmę A. Sniečkus taip apibūdino: „visi šie dokumentai ir nutarimai reiškia ideologinį mūsų partijos žygį prieš kapitalizmo liekanas žmonių sąmonėje, prieš keliaklupsčiąvimą buržuazinei kultūrai, už komunistinį darbo žmonių auklėjimą“⁸⁶. Iš lietuvių rašytojų bei menininkų buvo reikalaujama, kad jie besąlygiškai talkintų partijai, gujant iš žmonių sąmonės tautiškumą ir religingumą, menkintų ir net ignoruotų Vakarų mokslą bei kultūrą, visur išskeldami rusų prioritetą ir apskritai imtųsi partijos politikos tarnaitės vaidmens.

Svarbus vaidmuo „ideologiniame partijos žygyje“ buvo skiriamas Glavlitui. „Vykdamos šiuos nutarimus, cenzūros įstaigos privalo pačiu ryžtingiausiu būdu neleisti prasiskverbti į spaudą bolševizmui priešiškai ideologijai“, — skelbė 1947 m. balandžio 21 d. TSRS Glavlito viršininko cirkuliaras „Apie politinės-ideologinės kūrinų kontrolės spaudoje sustiprinimą“⁸⁷.

1946 m. spalio mėn. TSRS Glavlito komisija LTSR Vyriausiosios literatūros valdybos pastangas, pertvarkant savo darbą minėtų VKP(b) CK nutarimų dvasia, įvertino nepatenkinamai. Svarbiausieji maskviškės komisijos „pasiūlymai“, o iš tikrųjų įsakymas, buvo: 1) visi cenzūros darbuotojai privalo nuolat didinti politinį budrumą ir savo dalykinę kvalifikaciją; 2) VKP(b) CK nutarimų dvasia per mėnesį patikrinti visą 1945 m. bei 1946 m. išleistą grožinę literatūrą ir savo siūlymus dėl politiškai žalingų knygų iš apyvartos išėmimo pateikti tvirtinti LKP(b) CK; 3) užtikrinti, kad laiku būtų sunaikinta iš bibliotekų išimta literatūra; asmenis, nevykdančius šio nurodymo, perduoti MVD⁸⁸.

LTSR Glavlitas, stiprindamas politinę-ideologinę knygų leidybos kontrolę, nuo 1946 m. rudens visos originaliosios literatūros cenzūravimą perdavė centro aparatui, pirmiausia viršininko pavaduotojui B. Gurvičiui ir vyresniesiems cenzoriams M. Ofčinskui bei S. Golcbergui. Taip pat buvo įvesta praktika, jog leidžiant ikitarybinio laikotarpio kūrinius knygos pradžioje spausdinama „kompetentingo“ asmens pratarmė, peršanti skaitytojui „marksistinių-lenininių“ autoriaus ir jo kūrybos vertinimą. Be to, Glavlito vadovybė pasiūlė LKP(b) CK teikti didesnę „paramą“ tarybiniais rašytojams: „ir ne tik ideologinę — padedant jiems įsisavinti marksis-

---

⁸⁵ 1946 m. rugpjūčio 20 d. laikraštyje „Kultura i žyznj“ buvo paskelbta tik nutarimo dėl žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“ santrauka, kurią po 3 dienų perspausdino „Tiesa“. Taip pat buvo paskelbtas A. Ždanovo pranešimo apie minėtus žurnalus sutrumpintas variantas (*Pranešimas apie žurnalus „Zvezda“ ir „Leningrad“ partinio aktyvo ir rašytojų susirinkime Leningrade*, Vilnius, 1946).

⁸⁶ A. Sniečkus, *Apie ideologinio darbo pagerinimą*, Vilnius, 1948, p. 5.

⁸⁷ Cirkuliaras Nr. 18, *LVOA*, f. 1771, ap. 10, b. 235, l. 3—4.

⁸⁸ Minėtosios komisijos išvados, *LVOA*, f. 1771, ap. 9, b. 278, l. 64, 81, 82.

tinį-lenininį mokymą apie visuomenės raidą, bet ir organizacinę paramą. Pastaroji galėtų pasireikšti sudarant prie leidyklų, kaip, pvz., Ukrainoje, redakcines tarybas (...) Pageidautina, kad Glavlito kontrolei pateikiami literatūros kūriniai būtų jau aprobuoti kompetentingų institucijų ir turėtų kritines recenzijas, įvertinančias kūrinį VKP(b) CK nutarimų dvasia“⁸⁹.

Tačiau svarbiausia priemonė, įgyvendinant partijos nutarimus, buvo politinis—ideologinis cenzorių budrumas. Nuo 1946 m. rudens reikalavimai leidžiamoms knygoms, pirmiausia originaliosios literatūros kūriniais, tapo gerokai griežtesni. Todėl keleriopai padaugėjo Glavlito koštuvuose įstrigusių kūrinių.

1946 m. spalį LTSR Vyriausiosios literatūros valdybos darbą tikrinusi Maskvos komisija priekaištavo, jog dar neišimta iš apyvartos už ryšį su „nacionalistinėmis gaujomis“ areštuoto K. Borutos „mistinė“ knyga „Baltaragio malūnas“; kad pašalinus keletą eilėraščių⁹⁰ buvo leista spausdinti Petro Vaičiūno „Rinktinę“, nors „šios knygos kenksmingumas gerai žinomas Glavlito viršininkui ir jo darbuotojams“; kad buvo išleista „sovietinei tikrovei svetima Eduardo Mieželaičio knyga „Tėviškės vėjas“ („knyga skirta jaunimui, tačiau ji neauklėja jo komunizmo dvasia, o, priešingai, atitraukia nuo didžiųjų jo statybos uždavinių“); kad nebuvo užkirstas kelias Kosto Korsako rinkiniui „Paukščiai grįžta“, nors „daugelis jo eilėraščių persunkti pesimistinių ir individualistinių nuotaikų, marksizmui svetimų idėjų“⁹¹. Užkliuvo Maskvos cenzoriams ir 1946 m. išleistų Žemaitės „Rinktinių raštų“ apsakymas „Bičiuliai“, kuriame yra eilutės:

Kad Prūsuose krygė bus,
Visi maskoliai kraujuose plūs;
O kad mes eisim, mes nedrebėsime —
Prancūzą pergalėsime.

Tačiau labiausiai tikrintojams nepatiko 1945 m. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos išleista pasaka vaikams „Vilko vestuvės“: „Tik politiškai trumparegiai žmonės galėjo nematyti antisovietinio šios knygelės pobūdžio (vestuvėse dalyvauja 16 žvėrių (aliuzija į 16 TSRS respublikų. — *L.T.*); nuotaka ožka aprenpta lietuvių tautiniais drabužiais. Knyga prasideda iliustracija (meškos, pasikinkiusios ežius, įvažiavimas), kurioje ryški geltona—žalia—raudona spalva; pavalkai, vadžios, botagas — raudoni“⁹².

⁸⁹ Glavlito 1946 m. IV ketvirčio ataskaita, *LVOA*, f. 1771, ap. 9, b. 278, l. 2—4, 7—8.

⁹⁰ Kauno skyriaus cenzorė Petronaitytė, kaip „dviiprasmiškus ir neatitinkančius dabartinio meto“, išbraukė iš „Rinktinių“ eilėraščių: „Mes be Vilniaus nenurimsim“, „Ruduo“, „Rudeniškas ūpas“, „Pameriuose“, „Pokalbis su širdimi“, „Tėvynei — ir žagrę ir dainą“ (1946 06 01—15 cenzūros išbrauktų tekstų santrauka, *LVOA*, f. 1771, ap. 9, b. 278, l. 61).

⁹¹ Išvados, l. 64—66.

⁹² Tėn pat, l. 66.

Kaip rodo šio straipsnio priede skelbiamas dokumentas, nuo 1946 m. rugsėjo iki 1947 m. birželio, t.y. per 9 mėnesius po liūdnai pagarsėjusių VKP(b) CK nutarimų sugriežtinti politinę-ideologinę cenzūrą, Lietuvos TSR Glavlitas neleido spausdinti ištiesai arba iš dalies 12 originaliosios, daugiausia grožinės, literatūros knygų. Beje, šis sąrašas nėra išsamus: Glavlito 1946 m. paskutiniojo ketvirčio darbo ataskaitoje nurodyti dar šie neleisti spausdinti grožinės literatūros kūriniai, kurių nėra minėtame dokumente:

- 1) „Prietaisais persunktas“ J. Biliūno apsakymas „Piestupys“⁹³;
- 2) Iš Salomėjos Neries kūrybos II tomo pašalinta 10 „mistinio ir dekadentinio“ turinio eilėraščių;
- 3) „Literatūros ir meno“ spalio 27 d. numeryje neleista spausdinti S. Kapnio apsakymo „Susitikimas“, „kaip nebrandaus ideologiškai ir iškraipancio tikrąjį Tarybų Lietuvos kaimo gyvenimą“;
- 4) 1946 m. spalio 30 d. „Komjaunimo tiesai“ neleista spausdinti B. (gal K., Konstantino? — L. T.) Jasiukaičio apsakymo „Samdinio berniuko vasara“, kaip „silpno meniškai ir neteisingai vaizduojancio klasinę kovą prieš buožiją“⁹⁴.

Atsižvelgiant į skurdžią lietuviškosios grožinės literatūros leidybą pirmaisiais pokario metais, sovietinės cenzūros uždraustų spausdinti kūrinių skaičius yra labai didelis. Iš priede skelbiamo dokumento taip pat matyti, jog Glavlito cenzoriai ėmėsi spręsti ne tik apie politinę-ideologinę, bet ir dalykinę grožinės literatūros bei mokslo veikalų vertę.

Priedas

TSRS MINISTRŲ TARYBOS ĮGALIOJIMUI KARINĖMS IR VALSTYBINĖMS
PASLAPTIMS SPAUDOJE SAUGOTI

PRANEŠIMAS APIE POLITINĖS, GROŽINĖS BEI MOKSLINĖS LITERATŪROS
IŠANKSTINĖS KONTROLĖS LIETUVOS TSR GLAVLITE SUTVARKYMA
IR POLITINĘ-IDEOGINĘ CENZŪROS INTERVENCIJĄ*

Didžioji dalis knygų spausdinama Kaune, kuriame yra pajėgiausia Lietuvos poligrafinė bazė. Atsižvelgdamas į nepakankamą Kauno skyriaus cenzorių kvalifi-

---

⁹³ Jo, kaip ir „Liūdno pasakos“, neleista dėti į 1946 m. pabaigoje Valstybinės grožinės literatūros leidyklos išleistą J. Biliūno apsakymų rinkinį „Kliudžiau“. Beje, 1947 m. pabaigoje tos pačios leidyklos išleistuose J. Biliūno „Raštuose“ yra ir „Piestupys“ bei „Liūdna pasaka“.

⁹⁴ LVOA, f. 1771, ap. 9, b. 278, l. 6—7.

* Originale „vmešatelstvo“.

kaciją, Glavlitas jau 1946 m. pavasarį visos lietuvių kalba leidžiamos politinės literatūros išankstinę kontrolę perdavė centro aparatui. Tai padaryti reikėjo ypač dėl lietuvių kalba masiniu tiražu leidžiamų marksizmo-leninizmo klasikų veikalų, nuo kurių tikslaus vertimo labai priklauso leidinių kokybė. Dėl to dabar išleidžiamoje politinėje literatūroje rimtų klaidų nepastebima, nors ir yra sunkumų, su kuriais susiduriama verčiant ją į lietuvių kalbą.

1946 m. rudenį, svarstant cenzorių susirinkime VKP(b) CK nutarimus „Apie žurnalus „Zvezda“ ir „Leningrad“, kinofilmą „Didysis gyvenimas“ ir „Apie dramos teatrų repertuarą“, tarp kitų priemonių ideologinei spaudos kontrolei sustiprinti buvo nutarta perduoti centrinio Glavlito aparato kontrolei ir visą originaliąją grožinę bei mokslinę literatūrą. Be to, įvesta praktika, kad cenzoriai, prieš duodami leidimą rinkti spaustuvėje knygą, neapsiriboja tuo, kad susipažįsta su jos turiniu, kaip reikalauja „Cenzoriaus instrukcija“, o skaito visą tekstą, ką pagal instrukciją reikia daryti tik prieš leidžiant knygą spausdinti. Po to, kai rankraštį teigiamai įvertina centrinis Glavlito aparatas, jis perduodamas Kauno skyriui, kurio vaidmuo yra tikrai ištaisyti korektūros klaidas ir patikrinti, ar atspaudai atitinka rankraščio turinį.

Nustatyta tvarka skaityti visą originalių grožinės bei mokslinės literatūros kūrinių rankraščių tekstą yra papildomas Glavlito cenzoriaus darbas, tačiau tokia tvarka duoda nemažos naudos, todėl ją verta ir toliau praktikuoti.

Nuo 1946 m. rugsėjo pradžios iki 1947 m. gegužės pabaigos perskaityta 50 grožinės literatūros knygų rankraščių, iš viso apie 400 spaudos lankų. Dėl daugelio kūrinių turinio cenzoriai pareiškė rimtų pastabų. Vienų šių kūrinių apskritai nebuvo leista spausdinti, kitus liepta gerokai perdirbti ar pataisyti. Tokie kūriniai yra:

1. K. Binkio „Siuvėjas Motiejus“ — poemų, parašytų ikitarybiniu laikotarpiu, rinkinys. Iš jo pašalinta poema „Raulas keliauninkas“, kurioje neteisingai pavaizduotos darbo žmonių emigracijos iš buržuazinės Lietuvos į Ameriką priežastys. Autorius, kartodamas valdančiųjų smetoninių sluoksnių versiją, jog į Ameriką važiuoja tik tai tinginiai, rašo:

Šaltis siaučia mūs šalyje.

Raulas baisiai šalčio bijo...

.....
Ot Brazilijoj tai laimė!

Nei žiemos tenai, nei sniego.

Ten per dienas žmonės miega.

Pavydėdamas tokio gyvenimo, Raulas išpardavė viską, ką turėjo, ir išvyko į Braziliją. Tačiau susidūręs Brazilijoje su skurdu ir nedarbu, iki valiai prisikentėjęs ieškodamas darbo, Raulas ilgisi namų:

O pas mus ten Lietuvoje
Žmonės linksminas šiandieną,
Džiaugiasi širdis kiekvieno.

Autorius nemato tikrosios priežasties, kodėl darbo žmonės buvo priversti ieškoti geresnio gyvenimo svetur, palikti gimtąjį kraštą ir važiuoti į tolimąją Ameriką, nemato skurdo bei priespaudos, nuo kurios kenčia darbo masės, ir bėgdami nuo nedarbo buržuazinėje Lietuvoje išvyksta į svetimas šalis. Pagal autorių, Raulas išvyko iš smetoninės Lietuvos, kur žmonėms linksma ir „džiaugiasi širdis kiekvieno“. Tai akivaizdi buržuazinės Lietuvos santvarkos panegirika.

2. J. Biliūno „Liūdna pasaka“ — brošiūra moksleiviams (Grožinės literatūros leidykla). Tema — Lietuvos valstiečių sukilimas 1905—1906 m. (iš tikrųjų 1863 m. — *L.T.*). Apsakymo autorius, vaizduodamas valstiečių kovą už išsivadavimą iš dvarininkų ir carizmo jungo, mano, kad pagrindinė priemonė tikslui pasiekti yra organizuota kova prieš rusus. Kovos su rusais idėja raudona gija eina per visą apsakymą. „Vyti tuos rusus iš mūsų krašto, vyti!“ — sušunka vienas apsakymo personažų.

„O čia vėl perėjo gandas, kad kažin koksai kunigas pats vedęs žmones, einas kaip liūtas, kuriam didžiausia kariuomenė nieko nepadaranti, kurio kareivių kulipkos neimą... Žmonės labiau susidrumstė...“. Panašių išsireiškimų žala akivaizdi, ypač dabar, tarybinės Lietuvos sąlygomis, kada buržuazinis—nacionalistinis pagrindis su ginklu kovoja prieš tarybų valdžią.

„Liūdnos pasakos“ neleista spausdinti. Apsakymo vertimas į rusų kalbą yra Glavlite (Maskvoje).

3. A. Venclovos „Medis ir jo atžalos“ — rinkinys apsakymų, kurių dauguma parašyta ikitarybinio laikotarpio. Iš šio rinkinio išimti apsakymai „Amerikos kareivis“ ir „Sunki žiema“.

Apsakyme „Amerikos kareivis“ vaizduojama, kaip stiprėja vieno Lietuvos valstiečio ūkis dėka jos nario, Pirmojo pasaulinio karo invalido, tarnavusio Amerikos armijoje, pensijos, kurią jam paskyrė JAV vyriausybė. Per kelerius metus menkas valstiečio ūkis, naudodamasis didele pensija, virsta pasiturinčiu. Tačiau mirus invalidui (šeimininko broliui) nutrūksta pensijos siuntimas, griūna ūkiniai šeimos galvos planai, o kartu ir praturtėjimo viltys.

Apsakymo „Sunki žiema“ neleista spausdinti, kaip neturinčio vertės ir auklėjamosios reikšmės; su tuo sutiko ir autorius drg. Venclova.

4. L. Janušytės — feljetonų ir novelių rinkinys „Jie ir mes“. Iš 16 rinkinio feljetonų bei novelių 8 yra tarybinių žmonių ir tarybinės santvarkos kritika. Autorė viską vaizduoja tokiomis tamsiomis spalvomis, jog visi šie feljetonai, sudėti į vieną knygą, piešia gana niūrų tarybinės tikrovės paveikslą, iškraipo šią tikrovę.

Neigiami tarybinių žmonių elgesio bruožai padidinti ir išpūsti; šiuos bruožus autorė išjuokia buržuazinių elementų bei atsilikusios gyventojų dalies džiaugsmui. Tokios knygos išleidimas, be žalos, nieko neduotų. Todėl Glavlitas pasiūlė leidyklai išmesti iš rinkinio 8 feljetonus, iš esmės šmeižiančius tarybinius žmones bei tarybinę santvarką.

Rinkinio rankraštis buvo gražintas leidyklai, kuri jo Glavlitui daugiau nepateikė.

5. T. Tilvyčio poema „Dičius“. Kūrinyje vaizduojamas moralinis buržuazijos pakrikimas, veltėdystė, orgijos; ypač daug dėmesio skiriama turtingųjų miesto klasių ištvirkavimui. Moralinės buržuazijos degradacijos atskleidimas yra teigiama kūrinio pusė. Tačiau kūrinio nebuvo galima leisti spausdinti, nes autorius, demaskuodamas amoralų buržuazijos gyvenimą, priešpastatė miestą kaimui. Pagrindinis blogis, pagal autorių, — ne kapitalistinės santvarkos demoralizuojanti įtaka, kuri skverbiasi ir į kaimą, o miestas, kuriame gyvena buržuazija. Jeigu Dičius būtų likęs gyventi kaime, jis būtų likęs tyras, moralinis irimas jo nebūtų palietęs. Išėitų, jog kaime ir kapitalizmo sąlygomis galima išsaugoti senąjį patriarchalinį gyvenimo būdą, o kartu ir kaimo papročių tyrumą. Vaizduodamas neigiamus miesto buržuazijos gyvenimo bruožus, autorius tik prabėgomis užsimena apie darbininkus, bent kiek giliau neatskleisdamas sunkios darbininkų klasės sprespaudos bei išnaudojimo. Poemoje net neužsimenama apie kapitalizmo skverbimąsi į kaimą.

Glavlitui nedavus leidimo spausdinti, grožinės literatūros leidykla pasiūlė autoriui poemą pataisyti. Padarius gana esminius pataisymus bei papildymus, 1947 m. balandį „Dičių“ leista spausdinti.

Poema „Dičius“ yra didelės meninės vertės kūrinys.

6. Iš Sirijos Giros eilėraščių rinkinio „Pro amžių bėgį“ pašalintas eilėraštis „Mergaitė ir sapnas“, kaip apolitiškas ir beidėjinis.

7. V. Valsiūnienės eilėraščių rinkinio „Šviesi diena“ neleista spausdinti kaip silpno meniškai. Dalis eilėraščių apolitiški.

Padarius kai kuriuos daugiau ar mažiau reikšmingus pataisymus, LKP(b) CK rinkinį aprobavo. Todėl dabar jį leista spausdinti.

8. Iš P. Cvirkos „Pasakų“ knygos neleista spausdinti trijų pasakų — „Linksmieji vagys“, „Apie tinginę mergaitę“ ir „Kas didesnis tinginys“, kaip neturinčių teigiamos auklėjamosios reikšmės.

Knygos autorius, velionis Petras Cvirka, sutiko, kad šių trijų pasakų būtų atsisakyta.

9. V. Mozūriūno eilėraščių rinkinys „Žemės sauja“ dėl jame buvusių neaiškių ir silpno turinio dekadentiškų eilėraščių buvo gražintas leidyklai. Perdirbus keturis ir pašalinus du meniškai silpniausius eilėraščius, rinkinį leista spausdinti.

10. Pabaltijo karinės apygardos karinės medicinos valdybos leidinys „Specializuotos fronto ligoninės Nr. 1145 Didžiojo Tėvynės karo metų (1941—1945) darbai“.

Lietuvos TSR Glavlitas, suabejojęs mokslinė šios knygos verte, nusiuntė ją Glavlitui (Maskva), kuris perdavė ją vertinti Vyriausiajai karinės medicinos valdybai. Pastaroji knygą įvertino neigiamai, pripažinusi, jog visas rinkinys, išskyrus vieną straipsnį, neturi mokslinės vertės. Buvo nurodyti ir kiti rimti knygos trūkumai.

Lietuvos TSR Glavlitas knygos spausdinti neleido.

11. Chodakovskis [Georgijus]. „Venerinių ligų priežastys ir pasekmės“ — Lietuvos TSR respublikinių sanitarinio švietimo namų leidinys, 3000 egz. brošiūra masiniam skaitytojui.

Brošiūra yra gydytojo Chodakovskio skaitytų [Vilniaus] universiteto Medicinos fakulteto studentams paskaitų konspektas, išverstas į lietuvių kalbą. Lietuvos TSR Glavlitui pateikti abu [rusų ir lietuvių kalba] tekstai yra nevisiškai parengti; jų kalba nepopuliari. Medžiaga dirbtinai suskirstyta į daugybę skyrių, be to, neteisingai išdėstytų metodologiškai. Dėl to atsiranda painiavos, nereikalingų pasikartojimų; apsunkinamas dėstomų teiginių prasmės suvokimas. Brošiūroje taip pat yra prieštarų teiginių, netikslumų, vienašališkų tvirtinimų ir spragų, kaip, pavyzdžiui, nuoroda į padidėjusį sergamumą venerinėmis ligomis sąjungininkų kariuomenėje, visiškai neminint fašistinės armijos. Net ir neturint oficialių duomenų, aprioriškai galima tvirtinti, kad sergamumas joje buvo dar didesnis.

Pripažindamas populiaros brošiūros apie venerines ligas reikalingumą, Glavlitas gražino rankraštį pertvarkyti (originale „dlia polnoj pererabotki“. — *L.T.*).

12. Profesorius P. Mažylio masiniam skaitytojui skirta brošiūra „Abortai, jų žala moters sveikatai ir valstybei“ — Lietuvos TSR respublikinių sanitarinio švietimo namų leidinys, tiražas 3000 egz.

Brošiūra turi nemažai trūkumų. Antai kalbėdamas apie TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką dėl suteikimo moterims teisės į nemokamą gydymą ir valstybės paramą, autorius rašo, jog „mūsų tarybinėje respublikoje moterys tokios paramos toli gražu nesulaukia“. Autorius praneša, jog mūsų miestuose dviem moterims tenka vienas abortas.

Aiškliai nepakankamai brošiūroje pasakyta apie milžinišką 1944 m. liepos 8 d. įstatymo tarybinei moteriai-motinai reikšmę. Lietuvoje tūkstančiai daugiavaikių moterų-motinių yra apdovanotos ordinais ir medaliais, daugelis jų — aukštu „Motinos didvyrės“ vardu; dešimtys milijonų rublių skiriama pašalpoms. Visa tai galėtų būti puikus argumentas atsisakyti aborto, ypač jeigu kartu būtų pateikti vaizdūs pavyzdžiai.

Brošiūros pabaigoje autorius vienašališkai perša mintį, jog nėščios moters vaissius priklauso valstybei, o ne jai pačiai. Kūdikio gimdymas — moters pasiaukojimas valstybės naudai. Autorius kviečia moteris aukotis valstybei, tačiau visiškai ignoruoja motiniškus jausmus ir motinos meilę, taip pat šeimos, auginančios ir auklėjančios vaikus tarybinėje šalyje, laimę.

Brošiūrą reikia ir literatūriškai apdoroti.

Leidyklai pasiūlyta pataisyti brošiūrą — jos spausdinti negalima.

13. Laikraščio „Lietuvos geležinkelininkas“ 1947 m. pirmajame numeryje (lietuvių kalba) išimtas naujametinis vedamasis straipsnis su painiomis ir politiškai neteisingomis formuluotėmis. Straipsnio tekstas rusų kalba perduotas Glavlitui (Maskva).

14. Iš Respublikinio radijo 1947 m. kovo 30 d. programos, susitarus su redakcija, pašalinta pasaka „Tiesa ir netiesa“, kaip orientuojanti vaikus į klaidingą tiesos triumfo pasaulyje suvokimą.

15. 1947 m. sausio—gegužės mėnesiais Glavlito cenzoriai savo kontroliuojamuose leidiniuose daugiau kaip 40 kartų užkirto kelią politinėms klaidoms, neteisingoms formuluotėms, didelėms spaudos klaidoms ir pan., neminint daugkartinių uždraudimų pagarsinti karines bei valstybines paslaptis.

Visi šie atvejai čia neišvardijami, kadangi jie nurodyti eiliniuose išbrauktų tekstų sąvaduose.

Išvados

Glavlito centrinio aparato cenzoriai kontroliuodami knygų rankraščius, kai kuriuos jų kruopščiai skaitydavo du, o kai kada ir tris kartus; atskirais atvejais, prieš priimant galutinį sprendimą, knyga buvo svarstoma cenzorių seminare. Pvz., vieną grožinės literatūros rinkinį skaitė trys cenzoriai, jų išvados buvo apsvarstytos seminare, o vėliau dar dviejuose pasitarimuose, kuriuose dalyvavo Glavlito viršininkas, ir tik po to buvo priimtas galutinis sprendimas. Tačiau rankraščių svarstymas seminaruose, dalyvaujant visiems cenzoriams, dar netapo sistema.

Kai kyla klausimas, ar leisti spausdinti visą knygą arba jos dalį dėl politinių-ideologinių priežasčių, Glavlitas paprastai perduoda klausimą spręsti LKP(b) CK propagandos ir agitacijos skyriui; išimtis — tie atvejai, kada leidykla iš karto sutinka su Glavlito pastabomis. LKP(b) CK propagandos ir agitacijos skyrius visada padeda Glavlitui teisingai išspręsti klausimą. Dažniausiai Glavlito pateiktus klausimus sprendavo LKP(b) CK sekretorius propagandai ir agitacijai drg. K. Preikšas.

Būtina paminėti dar vieną aspektą, susijusį su grožinės literatūros kontrole. Numatyti leisti kūriniai svarstomi leidyklos redakcijoje, o kai kurie jų, matyt, ir Tarybinių rašytojų sąjungos valdyboje. Jeigu leidykla gauna cenzūros pastabų, ji kūrinį svarsto iš naujo, ypač tais atvejais, kai Glavlitas siūlo leidyklai daugiau ar mažiau kūrinį perdirbti arba gerokai jį pataisyti. Šiais atvejais knygos leidimas užtrunka. Suprantama, jog apie kūrinio sulaikymą arba uždraudimą jį leisti sužino autorius ir Rašytojų sąjunga, kurioje taip pat apsvarstomi sulaikytieji kūriniai. Tarybų Lietuvos rašytojai kartu su visos Tarybų Sąjungos rašytojais, pertvarko savo kūrybinį darbą, idant galėtų kuo geriau įvykdyti uždavinius, kuriuos savo istoriniais 1946 m. nutarimais apie literatūrą ir meną jiems išskėlė VKP(b) CK. Akivaizdu, jog politinė-ideologinė Glavlito intervencija (originale „vmešatelstvo“. — *L.T.*) į originaliosios literatūros leidybą, dažniausiai aprobuota LKP(b) CK, neabejotinai suteikia tam tikrą paramą rašytojams. Iš pokalbio su atsakinguoju Rašytojų sąjungos valdybos sekretoriumi Glavlitui žinoma, jog rašytojai teigiamai vertina Glavlito pastabas dėl atskirų kūrinų ir mano Glavlito nurodymus leidyklai esant naudingus.

Keletą žodžių apie Glavlito ryšį su rašytojais. Cenzūros įstaigose neįprasta išsakyti pastabas tiesiogiai literatūrinių kūrinų autoriams. Lietuvos TSR Glavlite pasitaikė atvejų, kai atskiri rašytojai užeidavo į Glavlitą pasiteirauti apie savo kūrinius, kuriuos jis tikrino. Tačiau tai pavieniai atvejai. O juk būtų naudinga, jeigu atskirais atvejais Glavlitas savo iniciatyva pakviestų autorių pasikalbėti apie kūrinio turinį. Savaime suprantama, per tokį pokalbį turėtų būti kalbama tik tais klausimais, kurie susiję su VKP(b) CK nutarimais bei drg. Ždanovo pranešimu ir kurie išsamiai svarstomi susirinkimuose bei atviroje spaudoje. Ar reikėtų tai daryti?

Glavlito prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos viršininkas

A. Malyginas

1947 m. birželio 7 d.

(*LVOA*, f. 1771, ap. 10, b. 333, 1. 14—23)

Summary

LIUDAS TRUSKA

ACTIVITY OF GLAVLIT IN LITHUANIA IN 1940—1947

On the ground of archival data the article analyses the activity of Soviet institution of censorship — Glavlit — in Lithuania in 1940—1941 and 1944—1947. The nominal list of censors was determined and the leading role of the Communist party in the activities of Glavlit revealed.

The priority task of Glavlit in the Lithuania SSR was to do destroy with the literature published in Lithuania in the years of selfdependence (till June 6, 1940) and German occupation (1941—1944).

According to the incomplete data in 1944—1945 alone over 3,7 mln. of books were withdrawn from libraries, bookstores and publishing houses. Most of them were destroyed in paper plants.

The interference of Glavlit censors into the publishing of original fiction— and scientific literature strengthened in the autumn of 1946 when the CC of the all Union CP(b) passed decision on the journals „Zvezda“ and „Leningrad“, repertoire drama theater and motion film „The great life“. The article contains the list of abolished works. It also gives an archival document — account to Glavlit of the USSR on the strengthening of censorship in Lithuanian press written by the head of Glavlit of the Lithuanian SSR Alexander Malygin on June 7, 1947.